

UOT 37.015.3

**MƏKTƏB MÜHİTİNDƏ BULLİNGİN PEDAQOJİ ANALİZİ
VƏ PROFİLAKTİK TƏDBİRLƏR**

Günay Hümbət qızı Məmmədzadə
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin baş müəllimi
Orcid: 0000-0002-8484-1792
E-mail: gunaymemmedzade08@gmail.com

Açar sözlər: məktəb, mühit, bullinq, valideyn, amillər.

Key words: school, environment, bullying, parents, factors.

Ключевые слова: школа, среда, травля, родитель, факторы.

Hər bir şagird cəmiyyətin və gələcəyin ayrılmaz bir üzvüdür. Keyfiyyətli təhsil alan və sağlam mənəvi-etik dəyərlərə sahib olan şagirdlər yalnız öz inkişafına deyil, eyni zamanda ailəsinə və bütövlükdə cəmiyyətə müsbət töhfə vermək potensialına malikdir. Bununla yanaşı, dərslər prosesindən uzaqlaşan və ya digər şagirdləri də təhsildən yayınmağa təşviq edən fərdlər nə öz inkişafına, nə də sosial mühitə fayda gətirir. Bu kimi hallar yalnız müxtəlif problemlərin yaranmasına səbəb olur və həmin şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını çətinləşdirir.

Məktəb mühiti şagirdlərin sosial, psixoloji, intellektual inkişafında vacib rol oynamalı, dəstəkləyici və pozitiv olmalıdır. Təhlükəsiz və dəstəkləyici mühitin olmaması akademik uğura, psixososial inkişafa və sosial adaptasiyaya mənfi təsir göstərir. Məktəb mühitinin neqativ istiqamətdə formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biri də bullinq hallarıdır. Son illərdə məktəblərdə bullinq hallarının artması və şagirdlərin məktəbdə şifahi, fiziki, cinsi, psixoloji və sosial bullinqə məruz qalması təhsil ictimaiyyətini narahat edir.

Bullinq davranışı, bir və ya bir neçə şəxsin, özlərini müdafiə etməkdə çətinlik çəkən bir insana qarşı qəsdən və təkrarlanan mənfi davranışlar göstərməsidir. (1) Bullinq zamanla təkrarlanan, qurbanları narahat edən proses olub, tərəflər arasında güc disbalansını ehtiva edən fiziki və ya şifahi hərəkətlər kimi müəyyən edilmişdir. (2 s. 325-337)

Bullinqi tətbiq edən şagirdlər çox vaxt bu davranışı həyat tərzinə çevirir və bu tendensiya onların gələcəkdə potensial qanun pozucuları və ya cinayətkarlar olma ehtimalını artırır. Məktəb mühitində zorakılıq nümayiş etdirən şagirdlər, adətən, yetkinlik dövründə də aqressiv davranışlarını davam etdirir, bu isə onların sosial adaptasiyasını çətinləşdirərək cəmiyyətə neqativ təsir göstərir.

Bullinqə məruz qalan şagirdlər daha ciddi təhlükələrlə üzləşə bilərlər. Belə ki, bu kateqoriyaya aid uşaqlar çox zaman narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin, cinsi istismarın, cinayətkar qrupların və ya xuliqan dəstələrin hədəfinə çevrilə bilərlər. Təhsil prosesindən uzaqlaşan şagirdlərin gələcək perspektivləri məhdudlaşır və onlar özlərini cəmiyyətdə sosial inteqrasiya problemləri yaşayan fərdlər kimi hiss edirlər.

Bullinqin tədqiqi keçən əsrin 70-ci illərindən Skandinaviya ölkələrində başlamış, problemin ciddiliyini nəzərə alan Almaniya, Yaponiya, Avstraliya kimi bir sıra ölkələr də onun tədqiqinə başlamışlar.

YUNESKO-nun 2019-cu ildə nəşr etdirdiyi hesabatda əsasən dünya üzərində 11-15 yaşlı şagirdlərin 32%-i ayda ən azı bir dəfə məktəbdə həmyaşıdları tərəfindən bullinqə məruz qalmışdır. (3) İngiltərədə 5000-ə yaxın şagird arasında aparılan anketin nəticələrindən məlum olmuşdur ki, 11-16 yaşlı şagirdlərdən 70%-i fiziki bullinqə məruz qalmış, (4 s.141-150) Yunanıstanda isə 10-14 yaşlı 2000-ə yaxın şagird arasında aparılan sorğunun nəticələrinə əsasən onlardan 8,2%-nin qurban (bullinqə məruz qalan şəxs), 5,8%-nin buller (zorakılığı törədən şəxs), 1,1%-nin isə həm buller, həm də qurban olduğu müəyyənləşdirilmişdir. (5 s. 199-212) Türkiyədə 5000-ə yaxın şagird arasında aparılan tədqiqatlara əsasən 30% şagirdin bullinqə məruz qaldığı müəyyənləşdirilmişdir. (6 s. 173-176)

Məktəb mühitində bullinqin yaranma səbəbləri:

Ailə faktorları: ailədaxili zorakılıq, valideynin həddən artıq diqqəti və ya laqeydliyi, valideynin hər bir halda övladını müdafiə etməsi, məzəmmət və cəzadan qaçması;

Məktəbdaxili amillər: məktəbin nizam-intizam qaydalarının zəifliyi, idarəetmədə ədalət prinsipinin gözlənilməməsi, şagirdlərin əxlaq tərbiyəsinə önəm verilməməsi, avtoritar üsluba müraciət edən müəllimlərin çoxluğu, şagirdlərə qarşı laqeydlik;

Şəxsi psixoloji amillər: şagirdin özünütərbiyə imkanlarının zəifliyi, özünü ifadə imkanlarının azlığı, sosiallaşmaqda çətinlik çəkməsi, emosiyalarını idarə etməkdə çətinlik çəkməsi, aqressiv, bədbin, hiperaktiv xüsusiyyətlərə malik olması;

Media, sosial şəbəkə və mobil oyunların təsiri: Zorakı məzmunlu film, xəbərlərin daimi eşidilməsi, izlənilməsi, sosial şəbəkələrdə doğru rol modellərinin izlənilməməsi, zorakılıq məzmunlu oyunların təsiri nəticəsində şagirdlərdə empatiya hissinin zəifləməsi, əksinə aqressiyanın artması, real həyata uyğun olmayan davranış modellərinin təkrarlanması, zorakılığın zamanla adi hala çevrilməsi və şagirdlərdə qalıcı aqressiyanın yaranması. Bütün bu amillər şagirdlərdə aqressiya yaradaraq məktəb mühitinin neqativ formalaşmasına gətirib çıxarır. Belə mühit isə bullerlərin, aqressorların yetişməsi üçün olduqca münbitdir.

Bullinqin pedaqoji analizi:

Şagirdlər arasında aqressiv davranışların təyin edilməsi, diaqnostikası mümkündür. Məktəb müəllimləri və psixoloqlarının birgə fəaliyyəti ilə məktəbdəki bullinq halları üzə çıxarıla, ümumi mühit dəyərləndirilə bilər. Bunun üçün sorğu, müşahidə və intervü metodlarından istifadə edərək şagirdlərin davranışının qiymətləndirilməsi lazımdır. Məktəb mühitinin normal tənzimlənməsi üçün bu cür tədbirlər vaxtaşırı aparılmalı, yaz və qış sessiyaları üzrə şagirdlərin aqressiyanın statistikası çıxarılaraq mümkün irəliləmə və geriləmə üzə çıxarılmalıdır. Xüsusilə də yeniyetmə çağında olan şagirdlər həssas qrup olaraq nəzarətə götürülməli, onlarla daimi əxlaqi söhbətlər, diskussiyalar aparılmalıdır. Təyin edilən sorğular əsasında şagirdlərin bullinqin daha çox hansı növünə məruz qalmaları, bunun mümkün səbəbləri, sosiallaşmadakı çətinlikləri, ailədaxili münasibətlərdəki problemləri, məktəbdə onlar üçün təhlükəli hesab olunacaq şagird, müəllim obrazı eyni zamanda məkan müəyyənləşdirilməlidir. Bu kimi sualların əsasında şagirdlərin problemləri müəyyənləşdirilməli və həlli istiqamətində ciddi addımlar atılmalı, bullinqlə mübarizə siyasəti müəyyənləşdirilməlidir.

Profilaktik tədbirlər və tövsiyələr

Maarifləndirmə proqramları: Ümumtəhsil məktəblərində bullinqlə mübarizə istiqamətində şagirdlərin, bütün pedaqoji və texniki heyətin eləcə də valideynlərin bullinq, onun növləri, mübarizə aparmaq üsulları ilə bağlı maarifləndirilməsi gərəklidir.

Şagirdlər arasında ünsiyyət bacarığının inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Bəzən şagirdlərin özlərini düzgün ifadə edə bilməməsi onlarda aqressiya yaradır. Şagirdlərdə empatiya hisslərinin zəif olması da bullinqi yaradan amillərdəndir. Maarifləndirmə proqramları əsasında buller qurbana yaşatdığı emosional vəziyyəti, çətinliyi empatiya yolu ilə anlasa bullinq hallarında kəskin enmə müşahidə olunar. Şagirdlər arasında kommunikasiya bacarıqlarının, empatiya və emosional idarəetmə bacarıqlarının gücləndirilməsi məktəb mühitinin müsbət doğru dəyişməsinə səbəb olacaqdır və bu isə birbaşa məktəbdəki bullinq hadisələrinin azalmasına öz bəhrəsini verəcəkdir.

Müəllimin rolu: Müəllimlər şagirdlərin şəxsiyyət kimi yetişməsində əvəzsiz rol oynayan insanlardır. Onlar adətən öz şagirdlərinə rol model olurlar. Şagirdi təhqir edən, hamı içində alçaldan, fiziki cəzalara üstünlük verən müəllim sinifdə bullerlərin yetişməsinə birbaşa şərait yaradır. Yüksək pedaqoji bacarığa və etikaya, humanist mövqeyə malik müəllimlər isə hər bir şagirdi şəxsiyyət kimi qəbul edərək onların fikirlərinə önəm verir, şagirdlərin bir-birlərinə qarşı zorakılığına göz yummayaraq onlar arasında empatiyanın yaranmasına, kommunikasiyanın düzgün qurulmasına çalışaraq müsbət mühit yaradır.

Psixoloqların işinin genişləndirilməsi: Məktəb psixoloqları şagirdlərlə mütəmadi iş aparmalı, onların yaş dövrünə uyğun olan hərəkətlərini izah etməli, məktəbdəki mühiti müəyyənləşdirməkdən ötrü daima müşahidə, müsahibə və anket metodlarına müraciət etməlidir. O, şagirdlərin etibarını qazanmalı, bullinq problemi üçün həll yolları hazırlamalıdır. Psixoloqlar buller, qurban və şahidləri müəyyənləşdirməli, onların aqressiyasının, qorxusunun səbəbini öyrənərək şagirdə kömək etməlidirlər.

Valideynlərin maarifləndirilməsi: Məktəb tərbiyə işinin öhdəsindən valideynlərin dəstəyi olmadan gələ bilməz. Valideynlərin dəstəyindən istifadə etmək üçün onların da maarifləndirilməsi vacibdir. Məktəblərdə valideynlər üçün bullinq və onunla mübarizə yolları ilə bağlı seminarların verilməsi bu problemin həlli istiqamətində öz müsbət nəticələrini verəcəkdir. Valideyn övladının bullinqə məruz qaldığını və ya buller olduğunu müəyyən edə biləcək və məktəbin də dəstəyi ilə problemin həllinə dair addımlar atacaqdır.

Problemin aktuallığı. Ümumtəhsil məktəblərində bullinq hallarının artması məktəb mühitinə ciddi təsir edərək şagirdlərin özlərini təhlükəsizlikdə hiss etməməsinə səbəb olur, onların məktəbdən yayınmasına, aralarında qorxu və inamsızlıq hisslərinin artmasına, tədris prosesinin keyfiyyətinin azalmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən bullinq probleminin pedaqoji baxımdan təhlili və profilaktik tədbirlərin müəyyən edilməsi vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəb mühitində bullinq halları pedaqoji şəkildə təhlil olunmuş, problemin həlli istiqamətində profilaktik yanaşmalar formalaşdırılmış, bullinqin diaqnostikası və müdaxiləsi üzrə praktik metodlar təklif olunmuşdur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən əldə edilən tövsiyələr məktəbin bullinq problemi ilə bağlı siyasətinin yaradılması, müəllimlərin peşəkar inkişafı və şagird istiqamətli sosial-emosional seminarların təşkilinin vacibliyi üçün praktik əsas verərək, məktəbdə bullinqlə mübarizə və müsbət mühitin yaradılması üçün valideynlərlə əməkdaşlığın gücləndirilməsi istiqamətində real tədbirlərin hazırlanmasına imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Olweus D. and Solberg C. Bullying among children and young people. Information and guidance for parents. <https://www.bufoir.no/global/Bullying> among children and young people.pdf 2018.
2. Pepler D, Craig W, Jiang D. Developmental trajectories of bullying and associated factors. Child Development 79. p. 325-337. 2008.
3. UNESCO, Behind the numbers: Ending School Violence and bullying. Paris: united Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2019.
4. Cartwright N., Gough G., Glover D. and Johnson M. Bullying in 25 secondary schools: incidence, impact and intervention. Educational Research, 42. p.141-150. 2000.
5. Sapouna M. Bullying in Greek primary and secondary schools. School Psychology International, 29. p.199-212. 2008.
6. Kaymak D., Ercan O., Uysal O., Alikışifoğlu M. Violent behavior among Turkish high school students and correlates of physical fighting. European Journal of Public Health 14. p 173-176. 2004

Г.Х. Мамедзаде**Педагогический анализ буллинга в школьной среде и меры профилактики
Резюме**

В статье анализируются возникновение и причины возникновения проблемы буллинга в школьной среде, которая также является объектом психологии и социологии, с педагогической точки зрения, а также предлагается ряд профилактических мер по ее предупреждению. Подробно объясняются факторы, влияющие на возникновение травли, такие как семья, школа, личные обстоятельства, социальные сети и мобильные игры. В педагогическом контексте в качестве профилактических подходов рассматриваются диагностика, улучшение управления эмоциями, воспитание чувства эмпатии, подача учителями положительных примеров для сотрудничества учителей и родителей. В статье сформулированы профилактические подходы к решению проблемы и предложены практические методы диагностики и вмешательства в буллинг. Полученные рекомендации дают практическую основу для создания школьной политики по проблеме буллинга, важности повышения квалификации учителей и организации социально-эмоциональных семинаров для учащихся, позволяют разрабатывать реальные меры по борьбе с буллингом в школах и укреплять сотрудничество с родителями для создания позитивной среды.

G.H. Mammadzada**Pedagogical analysis of bullying in the school environment and preventive measures
Summary**

The article analyzes the emergence and causes of the problem of bullying in the school environment, which is also an object of psychology and sociology, in a pedagogical direction, and proposes a number of preventive measures to prevent it. Factors such as family, school, personal, social media, and mobile games that affect the emergence of bullying are explained in detail. In the pedagogical context, diagnostics, improving emotional management, instilling empathy, teachers being positive role models, and teacher-parent cooperation are presented as preventive approaches. The article formulates preventive approaches to solving the problem, and proposes practical methods for diagnosing and intervening in bullying. The recommendations obtained provide a practical basis for the creation of a school policy on the problem of bullying, the importance of professional development of teachers, and organizing social-emotional seminars for students, and allow for the preparation of real measures to combat bullying at school and strengthen cooperation with parents to create a positive environment.

Redaksiyaya daxil olub: 16.04.2025